

EMLÉKEZÉSEK ADY ENDRÉRŐL

Gyűjtötte, sajtó alá rendezte és magyarázatokkal kiegészítette Kovalovszky Miklós. 5. kötet. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1993. 808 l. (Új Magyar Múzeum 17.)

Most, hogy az ötödik kötettel „be van fejezve a nagy mű, igen” – mindenekelött próbáljuk néhány számadattal megvilágítani a vállalkozás méreteit, és érzékeltetni, mekkora munka fekszik benne. Az emlékezések összegyűjtésére szóló megbízást 1957 tavaszán adta az MTA Irodalomtörténeti Intézete, a zárókötet utószavának végén pedig az 1992. szeptemberi dátum áll. Több mint negyedfél évtizednyi munkálkodás eredményeit zárják tehát keményítábláik közé a kötetek. Megjelenésük évszámai: 1961, 1974, 1987, 1990 és 1993. No és a terjedelmük? Leszámítva a különféle mutatókat, időrendi táblázatokat és egyéb mellékleteket – noha az ezekre fordított fáradozás sem lebecsülendő –, összesen mintegy 3600 nyomtatott oldal. Ennek a legóvatosabb becslés szerint is legalább a fele apró betűvel szedett magyarázó jegyzet: a gyűjtő és sajtó alá rendező helyesbítései, kiegészítései, értékelő mérlegelése. A korábbi kötetekről írott recenziók (It 1962. 425–428.; ItK 1962. 501–510.; 1975. 235–239.; 1993. 430–436.) már kiemelték, hogy ezek a részek – bár nem kevés az ismétlés meg az átfedés bennük, és olykor a túlméretezettség benyomását is keltik – voltaképpen jóval értékesebbek a tudomány szemszögéből, mint az emlékezések túlnyomó többsége. E kommentáló szövegekben van egybehordva számtalan téglá az emelni kívánt, ám az idő végessége folytán kivitelezhetetlennek bizonyult épülethez: az igazán nagyszabású és részletes Ady-életrajzhoz. Megvalósulatlan álmát, ennek a magnum opusnak megírását a befejező kötethez írt „Rö-

vid, kis búcsúzó”-jában némi rezignációval testálja át a kilencedik „iksz” határán már túllévő Kovalovszky Miklós az utána jövő szerencsésebb bátrakra.

Bizonynal helytálló az a vélekedése, hogy hálásabb munka lett volna tető alá hozni a költőnek részletetekbe menő biográfiáját. Ilyesmivel jóval több elismerést lehet aratni mind a tudomány művelőinek, mind pedig az irodalomkedvelő laikusoknak körében, mint amiben ő részesült, aki összegyűjtötte és kommentálta az inkább csak nyersanyagoknak vagy más(ok) által egyszer majd (?) létrehozandó alkotás építőelemei halmazának tekintett emlékezéseket. Ám az ezeket közkinccsé tevő öt kötet számos helyén mutat rá a sajtó alá rendező Ady Endre életútjának és életművének azokra a problémáira, amelyek megoldásra várnak még, tisztázásuk esetleg el sem kezdődött. Nagyon sok ilyen megoldatlan részletkérdésbe fog az belebotlani, akinek lesz bátorsága, hogy nekivágjon megírni a költő korszerű követelményeket kielégítő életrajzát. Bármennyire örvendetes volna, ha ez mielőbb bekövetkezne – nem csupán az Adyval kapcsolatos ismeretek rendszerező összefoglalása érdekében, de legalább ennyire az irodalomtörténeti biográfia hosszú idő óta háttérbe szorult, sőt már-már lenézett műfajának rehabilitálása szempontjából is –, a megvalósulás gátját korántsem csupán a szubjektív feltétel (a vállalkozó) hiánya képezi. Objektív akadályként nem kisebb súllyal esik latba itt, hogy Ady életében igen számosak a még földerítetlen momentumok. Az *Emlékezések* köteteiben fölhalmozott

roppant mennyiségű adat nagymértékben hozzájárul a kép tisztábbá válásához, egyszersmind pedig tehermentesíti a majd megírandó életrajzot, amely sok helyütt megelégedhet a hivatkozással. A jegyzetek elszórt figyelemfölkeltő utalásai pedig az Ady-mű iránt elkötelezettek egész csapata kaphat útmutatást arra nézve, hogy hol van még múlhatatlan szükség föltáró és összegző részletkutatásokra.

Szóljunk immár a Kovalovszky nagyszabású munkáját megkoronázó kötetről, röviden áttekintve annak tartalmát. Mivel Ady élete utolsó szakaszára, az 1914 tavaszával kezdődő időre vonatkozó emlékeket gyűjti össze, természetesen, hogy két központi mag: a házasság és a háború köré csoportosul minden. A házastársi kapcsolat viszont már két ember ügye, így előtérbe kell kerülnie az asszony személyének is. Az adott esetben annál inkább, mivel nem mindennapi sors jutott osztályrészül Boncza Bertának már azt megelőzően is, hogy a költő felesége lett. Lehetetlen volna megvilágítani egyéniségét, amely nem egyszer került értetlen és méltánytalan támadások keresztútjába, ha nem ismerjük családját, mindekelőtt szülei komor sorsát és mindazt, ami vele történt élete utolsó húsz éve során. Ótőle magától is kaphatunk erről tudósítást önéletrajzi töredékeiben, amelyek több alkalommal nyomdafestéket láttak már, legteljesebben az 1990-ben kiadott *Életem könyve* lapjain. Csinszka írása azonban nem hiányozhat az *Emlékezésekből*, úgyhogy szerepelnek itt részletek az önéletrajzból, valamint az Adyról írott portré, kiegészítve néhány hírlapi interjúval. Több emlékező pedig róla és családjáról beszél. Közülük adatainak gazdagságával és megbízhatóságával kiemelkedik Szentimrei Jenő terjedelmes gyűjtése (81–150.). Szentimreiné Ferenczy Erzsébet (Zsizi) egyik legközelebbi barátnője volt Csinszkanak, így a házaspár sze-

mélyes kapcsolatba került Adyval. Később erről is részletesen olvashatunk.

A nevezetes kalotaszentkirályi kirándulásról – állítólag ennek során jegyezte el Bertukát Ady –, valamint ketjük későbbi odalátogatásairól és kapcsolatáról a kalotaszegi rokonokkal helyszíni tudakozódás nyomán Vincze Géza, Kós Károly, Balogh Edgár, Gábor István és Lengyel Balázs ad hírt. Luby Margit pedig személyes élményként beszéli el Ady szatmári időzését 1914. június elején.

A házasságkötés körüli elhúzódozó bizonyalmakat Ady kolozsvári ügyvédje (Hirsch Gyula), az ottani árvaszék elnökének (Rohonczy Lajosnak) leánya, az árvaszéki tisztviselőkkel rokonságban álló Molnár Jenő Antal, továbbá Boncza Miklós egyik közeli barátja (Némethy Károly) meg utolsó éveiben élettársa (Erlsbeck Kamilla) eleveníti föl, illetve igyekszik meg- és kimagyarázni. Egy hajdani k. u. k. őrmester pedig a költő első háborús sorozására és szerencsés „kiszuperálására” emlékezik.

Majd a nehezen kiverelkedett házasságkötést követő csucsai hétköznapiakról szólnak az emlékezők: az immár legendássá vált Vonyica (Muth Mihályné), Simon Geróné, Diósi Menyhért (az ő elbeszélése iskolapéldája a legenda-képzésnek, valamint annak, ahogyan az emlékező saját jelentőségét igyekszik minél jobban fölnagyítani; (Kovalovszky alig győzi cáfolattal), azután egy ottani tanító (Gönczy János). Ady életében mindig rendkívül fontos szerepet játszott a posta, a falusi elzártság pedig tovább növelte ennek jelentőségét, hiszen elsősorban rajta keresztül érkeztek a hírek és létesült kapcsolat a külvilággal. Nem csoda tehát, hogy a türelmetlen költővel előbb-utóbb meggyűlt a baja a csucsai postának. Erről az afférról is olvashatunk egy első kézből származó tudósítást. Az Adyt fölkeresők közül egykori tanára, Petri Mór, to-

vább a jóindulatúan kezelt fiatalabb költőtárs, Zsögön Zoltán írta meg a csucsai látogatáskor szerzett benyomásait. Végül néhány rövid interjú olvasható az ottani és a környékbeli ismerősökkel.

Ady kolozsvári tartózkodásainak eseményeiről a háború alatt és az azt megelőző években Sütő-Nagy László ír hosszabban, Jákó Elemér és Sztojka László pedig emlékezéseket gyűjtött róluk.

Majd két irodalmár, Fazekas László, a Táltos Kiadó alapító tulajdonosa és Dóczy Jenő többségükben a háborús évekből származó emlékei következik. Ők mindig a fővárosban voltak együtt Adyval. Gyurói Nagy Lajos evangélikus lelkipásztor becsülettel állt ki a költő mellett, aki halálját egy szép cikkel (*AEÖPM* XI. 87–88.) róttá le, ám több mint 30 nyomtatott oldalra terjedő „visszaemlékezéseit” kár volt itt közölni. Bár találkozott Adyval és levele(ke)t is váltott vele, nem őrizte meg sem az utóbbiakat, sem a szavait. Amit hosszadalmasan előad, az legföljebb ahhoz adalék, hogy miként fogadták a kortársak, a makacs ellenzők és a hívűül szegődtek, Ady költészetét. Még nálánál is terjedelmesebben ír Nyigri Imre, akit tizenévesen hozta össze a sorsa Adyval a Városmajor Szanatóriumában. Írásában sok a szociologikus szándékú korrajz és nem sokkal kevesebb a magamutogatás.

Ady Lajos bátyja életrajzában annak utolsó szerelmi föllángolásáról és ezzel kapcsolatban válási szándékáról emlékezik meg röviden, és közli, hogy a román színtere ugyancsak a Városmajor Szanatórium volt. Az érzelmeket kiváló fiatal lány (Máthé Eleonóra; Éliás vagy Éli – ahogyan Ady nevezte) évtizedekkel később többször is elbeszélte az események történetét. Kovalovszky egy református lelkész, Makay Miklós lejegyzésében közli őket. Csinszka második férje, Márffy Ödön szintén el-

mondja, amit kevés emlékként megőrzött Adyról. Majd Vincze Géza erősen novellisztikus írása következik a már súlyosan megroppant egészségű költő utolsó csucsai tartózkodásának nyárvégi napjairól. Az emlékezők sorát Ady szobrásza, Csorba Géza zárja. Írása, sajnos, alig valamivel sikerültebb, mint teljesen elhibázott Ady-szobra a budapesti Liszt Ferenc téren.

E rövidre fogott tartalmi ismertetés csupán az emlékezőkről és az emlékezésekről kívánt szólni, mivel a sajtó alá rendezőnek velük kapcsolatban szinte mindenre kiterjedő munkája jellemzését és jelentőségének méltatását már megkísérelte megadni a bevezetés. Mégsem mulaszthatom el, hogy két példával érzékeltessem, mi mindent köszönhet az Ady-filológia Kovalovszky Miklós föltáró szenvedélyének. Egy önmagában jelentéktelen emlékezés (az operanékes és zeneszerző Bretán Miklósé) arra indítja, hogy meghatározza a benne elbeszéltek napra pontos idejét. Mikor ezt elvégezte, fejtegetésekbe bocsátkozik a szóban forgó találkozással semmilyen összefüggésben sem álló, megjelenését tekintve viszont ahhoz közeli vers, *Az eltévedt lovas* megírása körülményeit és idejét illetően. Amit erről másfél oldalon (280–282.) elmond, azt az Ady-versek kritikai kiadása változtatás nélkül veheti át, ha egyszer majd eljut 1914 őszének terméséig. Ugyancsak hálás lehet a kritikai kiadás majdani, ki tudja hányadik kötetének egyelőre még ismeretlen szerkesztője, mert Kovalovszky azt is tisztázta, hogy – az autentikusnak tekintett Csinszka és Révész Béla által írottakkal szemben – milyen lelkiállapot volt jellemző a költőre az *Őrizem a szemed* keletkezésékor.

Hadd hívjam föl a figyelmet néhány sajtóhibára, illetve tegyek pár helyesbítést és kiegészítést a közöltekhez.

Bárczy Istvánnak, Budapest egykori polgármesterének születési éve helye-

sen: 1866 (274.). A 306., 312., 402. és 654. oldalon a kötet más helyeire történő utalások oldalszámát nem írták be a tördelt levonatra, vagy a nyomda nem hajtotta végre a korrekciókat. Csinszkiak az apjához küldött, 1916. december 3-i dátumú levele nem annak születés-, hanem névnapjára íródott (312.). Az 529. oldalon a Ny (= Nyugat) helyett Nyr (= Magyar Nyelvőr) olvasandó.

Az 591. oldal egyik lábjegyzetében az áll, hogy Steinfeld Nándor – aki Ady „önkéntes titkára” volt, sőt a „fogadott fiam” címet is megkapta tőle (AEÖMP XI. 80.) – még 1911-ben szegődött a költőhöz. Ugyanez olvasható egyébként az *Emlékezések* IV. kötetének 660. oldalán, némi pontosítással az év őszét adva meg a barátság kezdetéül. Az évszak minden bizonnyal helytálló – így írja ezt maga Steinfeld is a különben jelentéktelen és rövid emlékezése bevezetéseképp a Huszadik Század 1919. augusztusi Ady-számában –, ám az év aligha. A „titkár” alakja 1913 őszén tűnik föl először Ady körül (*Lev.* II. 244., 611.). Ha meggondoljuk, hogy leveleinek tanúsága szerint mennyi minden fővárosi elintézőnivalóval bízta meg őt Ady, amikor távol volt, úgy elképzelhetetlen, hogy például négy hónapos mariagrüni tartózkodása alatt, 1913 tavaszán, ne adott volna ilyen megbízatásokat, ha már ismeri. Ismeretségük és barátságuk kezdete tehát 1913 őszére datálható.

A csucsai mindennapokkal kapcsolatban többször szó esik az ottani fűszerüzlet tulajdonosáról, Simon Gerőről. Feleségének visszaemlékezéseit Kós Károly és Sztojka László le is jegyezte (231–233., 341–344.). Gyakori vendége volt a boltnak Ady, állítólag még verseket is írt ott, így *A mesébeli Jánost*. Érdemes megemlíteni, hogy 1985-ben a venezuelai Caracasból került haza egy írka, amelynek első oldalán ez áll a költő ceruzairásával: „*Ady Endrénéék vétkes, könnyelmű hitel-füzete*”

(PIM A. 300.). Az 1915 júniusával kezdődő bevásárlások a Simon-féle üzletben történtek.

Diósi Menyhért emlékezéseiben olvasható, hogy 1917-ben Ady leírta pár versének szövegét, és ezeket Nadas Sándor, a Pesti Futár szerkesztőjének segítségével bocsátotta áruba (361.). Lehet a dologban valami, bár jelenleg csupán egyetlen, biztosan eladási szándékkal készült Ady-verskéziratról van tudomásunk. A Petőfi Múzeum őrzi a *Három őszi könnycseppnek* egy Adytól származó olyan kéziratát, amelynek papírjára – minden bizonnyal utóbb –, vízfestékkel rikító színű és tarkabarka növénygirlandot festettek keretül, a lap alján pedig egy bágyadt testtartású, lehajtott fejű, félig háttal álló férfiakt fogja a virágfüzért (jelzete: A. 192). Különlegessége a lapnak, hogy a vers *tintával* áll rajta, holott a nyomdának színtézis kéziratait *mindig* ceruzával készítette Ady. További bizonyítékunk is van arra nézve, hogy ez a példány nem lehet a vers eredeti kézírata, hanem csak utólagos autográf másolat. A szóban forgó költeményt ugyanis *Őszi éjben, őszi délben* címmel közölte 1906. október 28-án a Budapesti Napló az *Őszi versek* III. darabjaként. A kallódó vagy megsemmisült eredeti kézíraton – amelyen egyébként ez a római szám és még további két vers, az *Elillant évek szőlőhegyén*, valamint a *Mária és Veronika* is ott kellett legyen – tehát biztosan ez a cím állott, végleges címét a vers a *Vér és arany* kötet sajtó alá rendezésekor kapta.

Az Ady által költőként is dicsért Zsögön Zoltán csucsai látogatásáról írva említ „egy lélekelemzési lapot”, amit vendéglátója annak bizonyítéka-ként mutatott neki, hogy az ellentábor is elismeri, „szellemi finomultsága: zseni, szellemi bíróképessége: zseniális” (445.). Minden bizonnyal Szirbik Antalnak hely és évszám nélkül, de kikövetkeztethetően 1916 márciusában megjelent (vö. AEÖPM XI. 575–576.), *A legmo-*

dernebb *aesthetika*. A régi és az újmódi költészet – Rákosi Jenő, Ady Endre és táboraik a *fiológia* szögéből nézve című füzetéről van szó. Ady „félkegyelmű” és „mulatságos kis könyv”-nek mondta ezt az írást (AEÖPM XI. 122–123.), amely 11. oldalán lenyomtat egy „agy-táblázat”-ot. Ebben Adyt és Rákosi Jenőt hasonlítja össze „erő- és finomultsági fokok” szerint. Az előbbi finomultsági foka, az utóbbit erőfoka alapján mondja zseninek, illetve zseniálisnak.

Dóczy Jenő visszaemlékezéseiben (538.) szó esik egy látogatásról Adynál a Városmajor Szanatóriumában, amikor az épp egy Molnár Ferencnek küldendő sürgönyt fogalmazott. Állítólag teletűzdelte „bókokkal, elismeréssel és magasztalással”, ami nagyon mulattatta, hiszen korántsem gondolta mindezt komolyan. Azért írta csupán, hogy „hadd örüljön neki szegény”. Némi kéttelvel olvassuk, vajon hajlamos volt-e Ady, már csak anyagi okokból is, ilyen túltengő dicséretekkel megnyújtani egy távirat szövegét. Aztán meg Molnárral nem volt ajánlatos ironizálni, mert nem értette a tréfát, ha ő volt a céltáblája. Vészi Margit tudósít róla, hogy elvált férje „magánkívül volt”, és „világra szóló botránnyal fenyegetőzött”, ha a *Margita élni akar* strófái megrajzolják alakját úgy, ahogyan költőjük látta. (*Levelek Hatvány Lajoshoz*. Bp., 1967. 290.) Ahogy 1912 nyarán, úgy bizonyára később is őrizkedett attól Ady, hogy maga ellen ingerelje Molnárt. Ha Dóczy és mások előtt gúnyolódott is rajta, ilyesminek nyoma sincs a neki küldött sürgönyben. Ennek ceruzával egy kis cetlire írt autográf szövege ugyanis fönmaradt a költő hagyatékában: „Molnár Ferenc író. Zsigmond ucca 20. Budapest. Régen megérdemelt, gyönyörű kitüntetésedhez szívből gratulál Ady Endre”. (PIM A. 5) Egyébként egyedül ezt a pár sort ismerjük Adynak Molnárhoz írott leveleiből, míg az utóbbinak néhány levelét megőrizte az Ady-ha-

gyatéék. A távirat alkalmául szolgáló „gyönyörű kitüntetés” nem lehetett más, mint Molnár bevéasztása a Kisfaludy Társaságba. Ez a Társaság 1917. február 7-i tagváasztó közgyűlésén történt. (*A Kisfaludy-Társaság évtapjai*. Új folyam. 50. k. 1916–1917. Bp., 1917. 158., 187–188.) Alexander Bernát és Ábrányi Emil voltak az ajánlók. Az utóbbi nem nyújtott be indoklást, mivel azt már korábban megtette, de akkor nem volt foganatja. Molnárt ugyanis 1910-től fogva többször ajánlották – eredménytelenül. Bizonyára erre utal Ady, amikor azt írja, hogy a kitüntetés „rég megérdemelt” már. A váasztásról másnap számoltak be a lapok. A nemrég kíméletlen Ady-ellenes sajtóhadjáratot folytató Rákosi Jenő szerkesztette Budapesti Hírlap például ezeket írta: „Molnár Ferenc a magyar teremő erőnek egyik reprezentálója külföldön és neve már bekerült az irodalomtörténetbe.” Könnyen elképzelhető, hogy az ellenség oldaláról jövő ilyen elismerést olvasva, bosszúsan ironizált Ady az újdonsült tagon és annak „teremő erején”. Ha másban talán nem is, de az időpontot illetően biztosan téved Dóczynak bő egy évtizeddel későbbi emlékezése. A sürgöny 1917 februárjának 8. vagy legfőljebb 9. napján kelt. Ha tehát fogalmazásakor jelen volt a visszaemlékező, úgy látogatása ekkor és nem „egy nyári délután” történt. Adyék Boncza Miklós 1917. január 5-én bekövetkezett halálának hírére a fővárosba utaztak, és ott maradtak március 2-áig. Ilyenformán a találkozás Dóczyval megtörténhetett, noha arról nincsen tudomásunk, hogy az Ady-házaspár ez idő alatt a Városmajor Szanatóriumában is tartózkodott volna. Valószínű tehát, hogy a hely vonatkozásában éppolyan tévedésről, illetve emléksalódról van szó, mint amit az évszakkal kapcsolatban tapasztalhattunk.

Verseskönyveibe írt dedikációk segítségével közelebbről is meg lehet

határozni, hogy mikor érkezett Csucsáról Budapestre Ady 1918 őszén. Dr. Pfeiffer Ernő, a Veres Pálné utcai ház tulajdonosa, tehát a költő háziura, valamint utolsó heteinek háziorvosa és Pfeifferné október 28-i dátummal kapta a *Ki látott engem?* és *A halottak élén* kötetet (383.). Így ezen a napon már okvetlenül a fővárosban kellett lennie az Ady-házaspárnak. A menekülő Élet két dedikált példányát viszont a nagyváradi Ady Múzeum tárlóiban lehet látni. Az egyik a Nagymamának (özv. Török Károlynénak), a másik Vincze Gézának van ajánlva Csucsán, október 26-án. Ezek szerint tehát vagy ezen a napon, valószínűbb azonban, hogy a következőn hagyták el végleg a csucsai otthont. (Vö. a 381. oldalon olvashatókkal.)

A halott nők szüzességét vizsgáló temetőorról szóló novella, mellyel Ady bosszantani próbálta Kortsák Jenőt – amint ezt Farkas László elbeszéli

(508.) – a Nyugat 1911. évi I. kötetének 561–564. oldalán jelent meg; a címe *Játék*, írója Kádár Endre. Valami zavar van azonban az emlékező memóriájában, mert a szerzőt „szlávós nevű”-nek mondja.

A költőtől kölcsönzött című utószava végén írja Kovalovszky Miklós, hogy kissé belefáradt az öt kötet elkészültének hétszer annyi évet igénylő munkájába, de Ady Endrét – akárcsak Krúdyt – soha nem tudná megunni. E vallomásnak csakhamar ékes bizonyosságát is olvashattuk, amikor a „Rövid, kis búcsúzó” kelte után egy évvel az ItK 1993. évi 4. száma közreadta *Az Ady-kutatás eredményei és távlatai Vitályos László bibliográfiájának tükrében* című, terjedelmes és adatokban elképesztően gazdag írást. Örömmel konstatáltuk, hogy az Ady-filológia bizonynyal ezután sem lesz kénytelen nélkülözni doyenjének további értékes munkálkodását.

Schweitzer Pál

JAN ŚLASKI: WOKÓŁ LITERATURY WŁOSKIEJ, WĘGIERSKIEJ I POLSKIEJ W EPOCE RENESANSU

Szkice komparatystyczne. Warszawa, Wyd. Uniwersytetu Warszawskiego, 1991. 329 l.

A hetvenes és nyolcvanas években új generáció tűnt fel a lengyel összehasonlító irodalomtudomány kiváló idősebb nemzedéke mellett. Az előző tudós generációk által megalapozott s egyre gazdagodó komparatista kutatásokra a hazai és külföldi mesterek és tanítványok gyümölcsöző együttműködése jellemző. Jan Ślaski szakterületéről előszavában többek között J. Krzyżanowski, Z. Szmydowa, J. N. Dłużewski, R. Pollak, M. Brahmer, C. Verdiani, S. Gracioti, V. Branca, E. Garine, B. Biliński, Klaniczay T., Z. Libera, A. Sajkowski, J. Pelc nevét (műveiket jegyzeteiben) idézi olasz, magyar, lengyel reneszánsz irodalmi tárgykörű írásait összefoglaló könyvében.

A szerző a Varsói Egyetem Katedra Filológiai Węgierskiej – Magyar Filológiai Tanszékének végzett hallgatója, a hatvanas években budapesti, majd fi-renzei lengyel lektor, egyetemi polonisztikai oktató, komparatista érdeklődésű tudós. *Perspektywy komparatystyczne w stosunkach nad piśmiennictwem Polski i Węgier doby Renesansu* (1973) című programszerű tanulmányában fejtette ki először a régebbi irodalmakra kiterjedő, komplex összehasonlító módszerű kutatásokra vonatkozó felfogását. A komparatiztika tárgykörébe sorolta a különböző típusú nemzeti irodalmi kapcsolatokat, beleértve az egyéni impulzusokat, a kölcsönös irodalmi hatásokat, az összevet-